Molla Mustafa'nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna'da Sosyal Hayat

Fatma SEL TURHAN[1]

Öz

18. yüzyıl Saraybosna sakinlerinden olan Molla Mustafa, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tutmaya başladığı kayıtlarla yaklaşık elli yıl boyunca Bosna eyalet düzenine ve gündelik hayatına dair eşsiz bir bilgi hazinesi sunmuştur. Molla Mustafa'nın mecmuası, Bosna eyaletinin merkezle olan ilişkileri hakkında detaylı bilgiler aktarmakta, 18. yüzyılda Saraybosna şehrinin idari yapısı ve mimari özelliklerinden, Müslüman ve gayrimüslim halkın birbirleriyle olan ilişkilerine, bölge halkının kutladığı törenler, şenlikler ve eğlencelerden, yeme-içme alışkanlıklarına kadar başka kaynaklarda bulamayacağımız zenginlikte bir gündelik hayat kesiti göz önüne sermektedir. Makalede sosyal hayatın ana meseleleri olan bu başlıklar örnekleriyle tartışılmakta; ayrıca sel, yangın ve deprem gibi afetlerden, bölgedeki salgın hastalıklara toplumu etkileyen birçok olay Molla Mustafa'nın izleğinde analiz edilmektedir. Bu dönemde Bosna'da yaşanan sosyal huzursuzluklar ve savaşların halkın yaşamına etkisi makalenin bir diğer tartışma konusudur. Molla Mustafa'nın satır araları genel bir toplum panoramasını ortaya koyduğu kadar, çoğu zaman unvanları, lakapları ve meslekleriyle, fiziksel özellikleri ve karakterleriyle, aile yaşantıları ve birbirleriyle olan ilişkileriyle sayısız insana dair bilgiler vermektedir. Makale 18. yüzyıldaki Bosna toplumu kadar, o toplumu oluşturan bireylerin özelliklerini de biyografik bilgiler açısından değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: *Molla Mustafa, 18. yüzyıl, Saraybosna, gündelik hayat.*

[1] Yrd. Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, turhanfa@itu.edu.tr

In the Footsteps of Molla Mustafa, Social Life in Bosnia in the 18th Century

Abstract

As being one of the inhabitants of Bosnia and recording many aspects of everyday life for almost fifty years during the second half of the 18th century, Molla Mustafa has provided a unique wealth of knowledge about the daily life and administrative structure of Bosnia. Molla Mustafa gives us a detailed information about the relationships between the Bosnian province and the Ottoman center; the administrative structure of Sarajevo and its architectural features; the Muslims and non-Muslims of the city; the ceremonies, festivities and entertainments of its people as well as their food culture. Based on statements of Molla Mustafa this paper discusses main issues of everyday life with their examples and analyzes many cases from disasters such as floods, fires and earthquakes to plagues that affected people of the period very much. The impacts of social unrests and wars on Bosnian people in the 18th century is another debate of this paper. Molla Mustafa's book does not only give a panorama of the society at that time, but also provides a detailed information about numerous people by mentioning their titles, nicknames and jobs, their physical appearances and characters, as well as their family lives and their relations to each other's. Thus this paper evaluates the Bosnian society of the 18th century as well as individuals, in terms of their biographical data.

Keywords: *Molla Mustafa, 18th century, Sarajevo, daily life.*

1. Giriş

"*Eyalet-i Bosna nazargâh-ı ağyar bir serhadd-i sedîd ve memâlik-i* İslamiyeye *mahfaza ve kilid mesâbesinde olduğu nümûdar olarak bilvücûh* âriza-*i* âsâr-*ı perişanlıkdan vikâye ve muhâfazasına dikkat lazımeden olduğuna binaen*...."

Saraybosna Sicilleri, Defter 65, s. 21

Karlofça Antlaşması sonrası 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu batı sınırında çok sayıda saldırıya maruz kalmış; Osmanlı Devleti'nin Avusturya sınırında bulunması hasebiyle Bosna bu saldırılardan en çok etkilenen bölge olmuştur. Sınır boyunca artan baskılar bir taraftan eskiye oranla çok daha fazla Bosnalıyı seferlere katılmaya mecbur bırakırken, diğer taraftan bunu dengelemek üzere Bosna'ya verilen bir takım imtiyazlar bölgede Saraybosna merkezli bir ticari ve sosyal hareketliliğe yol açmıştır. 18. yüzyıl Bosna'sında yaşananların izini sürmek, sadece Osmanlı'nın önemli bir taşra eyaletinin gündelik hayatına, insanlarının yaşayış tarzına ve alışkanlıklarına dair önemli bilgiler vermekle kalmayacak, aynı zamanda dönemin sorunlarını, sosyal huzursuzlukları, savaşları ve başkentten uzak bir taşra eyaletinin merkezle olan ilişkilerini anlamamıza da yardımcı olacaktır. Çerçevesini, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca kaleme aldığı notlarla Bosna'da gündelik hayatın birçok meselesine ışık tutan Molla Mustafa'nın Mecmua adlı eserinin oluşturduğu bu makale, döneme dair bildiklerimizi, döneme tanıklık eden bir şahsiyetin anlattıklarından yola çıkarak yeniden yorumlamamızı ve hakkında az bilgiye sahip olduğumuz gündelik hayata dair meseleleri daha fazla irdeleyebilmeyi amaçlamaktadır.

2. Molla Mustafa'ya Dair

Bir Saraybosna sakini olan Başeski Molla Mustafa'nın 1170/1756-1757 ila 1219/1804-1805 yılları arasında tuttuğu kronolojik kayıtlar, 18. yüzyıl Bosna'sının idari işleyişine, Saraybosna'nın önemli mimari eserlerinin tamirine ve yenilerinin yapımına, özelde Saraybosna şehrinin ve genelde Bosna eyaletinin gündelik hayatına ve alışkanlıklarına, sel, deprem ve yangın gibi afetlere, salgın hastalıklara, hava durumuna, kuraklıklara ve buna bağlı gerçekleşen kıtlıklara, savaşlara ve dönemin insanlarına

dair zengin bir anlatı sunmaktadır.[2] Molla Mustafa eseri için her ne kadar mecmua terimini kullansa da, Bosna mecmualarının derinlikli bir analizini yapan Paić-Vukić, Molla Mustafa'nın özgün ve bilinçli bir anlatıcı olarak metinde varlık göstermesi, sistematik ve uzun süreli bir kayıt işlemi gerçekleştirmesi ve bunu yapmaktaki amacını, başkaları tarafından okunup istifade edilmek şeklinde açıklaması sebebiyle söz konusu eserin bir mecmuadan çok bir kronik özelliği taşıdığını belirtmektedir.[3] Kerima Filan ise Molla Mustafa'nın ne yazacağını planlamadan ve bir olay veya olgu hakkında ne kadar yazacağını bilmeden yazmaya koyulduğundan bahisle, hayatın o gün ona getirdiklerini olduğu gibi yazdığını söylemektedir. Bu sebeple mecmuada olaylar birbirini takip etmekte ve bu sayede 18. yüzyıl Saraybosna'sı Molla Mustafa'nın kelimeleriyle yeniden canlanma imkanı bulmaktadır.[4]

Hakkındaki bilgilerimiz, eserinde kendisine dair söylediklerinden ve araştırmacıların ulaştığı sınırlı malumattan ibaret olan Molla Mustafa'nın 1217/1802-1803 tarihinde düştüğü kayıttan bu yılda yaşının yetmişi mütecaviz olduğunu, dolayısıyla 1730'lu yıllarda doğduğunu öğrenmekteyiz.[5] Molla Mustafa almış olduğu eğitim hakkında bir bilgi vermemekle birlikte, kendisiyle ilgili ilk zikrettiği görevin Saraybosna'nın Ferhadiye Camii yanındaki sıbyan mektebinde hocalık olması, iki yıl süren bu görevden sonra Bozacızade Hacı Hasan Camii'nde imam-hatip olarak görev yapması, onun belli bir süre medrese eğitimi aldığını düşündürmektedir. 17-18 sene kadar devam ettiği bu görevden ayrıldıktan sonra Molla Mustafa hayatını katiplikle kazanmış, Saraybosna'nın Mücellidler Sokağı'nda bir dükkan açarak işine burada devam etmiştir.[6] 1202/1788'de gerçekleşen bir yangında Molla Mustafa'nın dükkanı da yanınca katipliğe Bey Camii içerisinde ciltçiler için ayrılan bölümde devam etmiştir.[7] Molla Mustafa'nın Mecmua'sını Boşnakça'ya tercüme eden Mujezinović, Saraybosna Sicille-

[2] Kerima Filan, *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, Connectum Yayınevi, Saraybosna, 2011. (Esere dair alıntılar, orijinal metnin varak numaraları ve Kerima Filan'ın adı geçen transkripsiyonlu baskısının sayfaları zikredilerek verilecektir.)

[3] Tatjana Paić-Vukić, "Mecmua İncelemelerinin Sınırları ve Olanakları: Bosna Mecmualarına Bir Yaklaşım", (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 57.

[4] Kerima Filan, "Life in Sarajevo in the 18th Century (According to Molla Mustafa's Mecmua", (Ed. Vera Costantini, Markus Koller), *Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Brill, Leiden ve Boston, 2008, s. 328.

[5] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 142b, Filan s. 364.

[6] *Age*, Varak 7b, Filan s. 75-76.

[7] *Age*, Varak 56b, Filan s. 189-190.

rinde gerçekleştirdiği araştırmalar sayesinde müellifin erken yaşlarda Saraybosna'daki Yeniçeri Ocağı'na dahil olduğunu ve bu sebeple kendisine "başa" unvanı verildiğini; Ocakta geçirdiği belli bir süre sonucunda başeski unvanına terfi ettiğini ortaya çıkarmıştır.[8]

Molla Mustafa'nın eserinin Saraybosna'da yaşayan Alaybeyzâde Mehmed Şevki ibn İbrahim Hilmi Efendi'nin eline geçtiğini, söz konusu şahsın eserin başına düştüğü nottan öğrenmekteyiz. Alaybeyzâde Mehmed Şevki bu notta Molla Mustafa'ya ait eserin son elli senedir kendisinde olduğunu belirtmektedir. Eserin kendisine nasıl ulaştığına dair bir bilgi vermeyen Alaybeyzâde Mehmed Şevki, Molla Mustafa'dan bahsederken herhangi bir akrabalık ilişkisine değinmemiştir. Zikretmemekle birlikte eser, miras yoluyla Mehmed Şevki'nin eline geçmiş olabileceği gibi, başka bir sebeple de kendisine ulaşmış olabilir. Mehmed Şevki söz konusu eseri, herhangi bir yere çıkarılmaması ve hiçbir maddi değişimin öznesi olmaması şartıyla, sadece ilgi duyanların hizmetine sunacak şekilde Cemaziyelevvel 1336/Şubat-Mart 1918 tarihinde Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ne bağışladığını belirtmektedir.[9] Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan eserin Türkçe transkripsiyonu Kerima Filan tarafından gerçekleştirilmiş; Filan, Molla Mustafa'nın hayatı ve eserine dair kısa bir bilgi verdikten sonra, Türkçe transkripsiyonlu metni oluştururken izlediği imlâ yöntemini anlattığı ve eserin Türkçe dilbilgisi açısından detaylı bir analizini sunduğu bölümle çalışmasını zenginleştirmiştir. Esere dair değerlendirmelerimiz, Filan'ın hazırladığı transkripsiyonlu metne bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir.

3. Merkez-Taşra İlişkileri, Şehir ve Mimari

Molla Mustafa'nın eserinin ilgilendiği 1170/1756-1757 ilâ 1219/1804-1805 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu sırasıyla, III. Osman'ın ölümünün ardından (1754-1757) III. Mustafa'nın cülusuna (1757-1774), III. Mustafa'nın ölümünün ardından I. Abdülhamid'in tahta çıkışına (1774-1789) ve onun ölümüyle III. Selim'in padişahlığına (1789-1807) tanıklık etmiştir. Molla Mustafa, I. Mahmud'un ölümüyle III. Osman'ın tahta çıkışını,[10] III. Mustafa'nın vefatıyla I. Abdülhamid'in tahta çıkışını[11] ve onun ölümüyle

[8] Mula Mustafa Ševki Bašeskija, (ed. Mehmet Mujezinović), *Ljetopis (1746-1804)*, Veselin Masleša, Saraybosna, 1968, 5-32.

[9] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 4a, Filan s. 69.

[10] *Age*, Varak 6a, Filan s. 69.

[11] *Age*, Varak 23a, Filan s. 117.

III. Selim'in tahta çıkışını zikretmiş,[12] sadece Mustafa'nın cülusu hakkında bilgi vermemiştir. Molla Mustafa'nın diğer devlet liderlerine dair düştüğü tek kayıt, 1204/1790'da Avusturya kralı Joseph'in öldüğüne dair bilgidir.[13] Molla Mustafa bu konuya dair başka bir kayıt düşmese de verdiği tarihten, annesi Maria Theresia'nın ölümünün ardından 1780'de Habsburg İmparatorluğu'nun tek hakimi olan ve bu görevi 1790'da ölümüne kadar devam ettiren II. Joseph'i[14] kastettiğini anlamaktayız.

Molla Mustafa, Mecmua'sında eyalette görev yapan valiler hakkında da bilgiler vermiş; valilerin atanma ve görevden alınmalarına dair kayıtlar düşmüştür. Mecmua **(,)** Bosna valisi olarak bu dönemde sırasıyla Kukaviça Mehmed Paşa, Muhsinzade Mehmed Paşa, Maldovan Ali Paşa, Silahdar Mehmed Paşa, Topaloğlu Gazi Osman Paşa, Nişancızade Seyyid Mustafa Paşa, Dağıstani Ali Paşa, Halil Paşa, Aydoslu Paşa, İsmail Paşa, Moralı Ahmed Paşa, Selim Sırrı Paşa, Eğribozlu Ebubekir Paşa, Arslan Mehmed Paşa, İskoblevi Bosnavi Miralem Mehmed Paşa, Hacı Salih Paşa, Yusuf Paşa, Hüsameddin Paşa, Perişan Mustafa Paşa, Gürcü Hacı Osman Paşa ve Zihineli Hasan Paşa'ya değinmekte, adet olduğu üzere paşaların valilik merkezi Travnik'e gitmeden önce Saray'a geldiklerini belirtmektedir. Mesela 1199/1784-1785'te Moralı Ahmed Paşa Saray'da iken azl haberi gelmiş ve Selanik paşası Selim Paşa Bosna'ya atanmıştır. Selim Paşa adet olduğu üzere önce Saray'a gelmiş, daha sonra valilik merkezi Travnik'e geçmiştir. Saray'da yaklaşık bir hafta kalmış, burada top ve tabyaları tamir ettirmiştir. Halk nöbetleşe tamir işinde çalışmış, tabyalara toprak taşımıştır.[15] Osmanlı İmparatorluğu'nda vezirler vezirlik alameti olarak üç tuğ taşımaktaydılar.[16] Bosna valileri de vezir unvanına sahip oldukları için üç tuğ taşıdıklarını görmekteyiz. Molla Mustafa 11 Cemaziyelevvel 1202/18 Şubat 1788'de Bekir Paşa'nın üç tuğ ile törensiz bir şekilde Saraybosna'ya geldiğini belirtmektedir.[17]

Bosna 1463 yılındaki fethinin ardından Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak haline getirilirken Saray şehri de II. Mehmed'in emriyle sancak merkezi olarak düzenlenmiştir.[18] 1552 yılına kadar Saray şehri sancak mer-

[12] *Age*, Varak 118a, Filan s. 199.

[13] *Age*, Varak 119a, Filan s. 201.

[14] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 152-157.

[15] Molla Mustafa, *Mecmua,* Varak 45b, Filan s. 176.

[16] Halil İnalcık, "Vezir (Osmanlılar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 91.

[17] Molla Mustafa, *Mecmua,* Varak 58a, Filan s. 195.

[18] Avdo Sućeska, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Sayı 37, 1987,

kezliğini üstlenmişken, bu tarihten itibaren Bosna sancak beylerinin askeri maksatlarla Banaluka'da oturmayı tercih etmeleri üzerine merkez Banaluka'ya taşınmıştır. Bosna, Sokullu ailesine mensup Ferhad Bey'in sancak beyliği sırasında, 18 Mart 1580'de stratejik ve askeri önemi haiz olması sebebiyle bir eyalet haline getirilmiştir.[19] Eyalet merkezi de 1640'a kadar Banaluka olmaya devam etmiş; ancak Habsburg baskılarının arttığı bu dönemde, vezir unvanına sahip Bosna valisi idare merkezini yeniden Saray'a taşımıştır. 1698'de eyalet merkezi Saray'dan, daha küçük bir şehir olan Travnik'e taşınmış; bu değişiklik, 1697'de gerçekleşen ve Saray'a büyük zararlar veren Avusturya saldırılarına bağlanmıştır.[20] Ancak muhtemeldir ki, Saray'da güçlü bir ayan sınıfının oluşu ve söz konusu ayan sınıfının merkezi otoriteler ile yaşadığı sorunlar, bu dönemde valiyi eyalet merkezini Travnik'e taşımaya zorlamıştır. Daha geç döneme ait bir belgede Rumeli'de Saray kadar ticaretin merkezi olmuş, zengin başka bir şehir yokken valilerin burada uzun süre kalamaz hale geldikleri belirtilmektedir.[21] Molla Mustafa'nın Hüsameddin Paşa'ya dair düştüğü bir kayıt da bu iddiaları destekler niteliktedir. 1211/1796-1797'de Hüsameddin Paşa Travnik'ten Gaçka, İstolaç ve Mostar'a doğru gitmeye karar verince durumu Saray halkına yazıp izin istemiş ve izin verirseniz ulufelerinizi gönderirim demiştir. Saray halkı ise paşayı zalimlikle suçlayıp şehre koymayacaklarını bildirmiştir. Bu sebeple Saray halkı üç-dört gün çarşıyı kapatıp aralarında meşveret etmiş ve paşanın şehre gelmemesine dair mahzar hazırlamışlardır.[22]

Molla Mustafa 1191/1777-1778'de Saray'da altı bin hane olduğundan ve her bir hanede yaklaşık üç çocuk bulunduğundan bahsetmektedir.[23] 1202/1787-1788'e dair düştüğü bir kayıtta ise Saray'da üç bin kadar erkeğin sefere gitmesi sebebiyle dükkanların kapalı olduğunu ve birçok evin bu sebeple erkeksiz kaldığını belirtmektedir. Bu dönem için verdiği hane rakamları bir öncekinden de düşüktür; zira Saray'da tahminen dört bin beş yüz ev olduğunu, daha az olabileceğini ama fazla olmadığını zikretmektedir. Molla Mustafa bu dönemde yüz mahalle olduğunu ve her mahallede yaklaşık kırk ev bulunduğunu; çok az bir mahallenin kırk evden fazla ol-

---

s. 434.

[19] Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, s. 296.

[20] Robert Donia, John V. A. Fine, *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*, Colombia University Press, New York, 1994, s. 52-59.

[21] BOA, HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.

[22] Molla Mustafa, *Mecmua,* Varak 149b, Filan s. 218-219.

[23] *Age*, Varak 32a, Filan s. 136.

duğunu, ancak kırk evden az olan mahallelerin de bulunduğunu söylemektedir.[24] Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl ortalarında Saraybosna için verdiği rakamlar çok daha yüksektir; zira Saraybosna'nın 10'u Sırp, Bulgar ve Ulahlara, 2'si de Yahudilere ait olmak üzere dört yüz mahalleye sahip bir büyük şehir olduğu bilgisini vermektedir. Evliya Çelebi ayrıca şehirde 17 bin kagir ev, binden fazla dükkan, 77'si Cuma namazlarında kullanılan 177 cami ve mescit, 187 okul, 47 tekke, 110'dan fazla çeşme, 300 sebilhane, 700 su kuyusu, 176 değirmen, 5 hamam, 3 kervansaray, 23 han, 8 bekar hanı ve Miljacka nehri üzerinde 7 köprü olduğunu söylemektedir.[25] Döneme ait diğer eserlerle karşılaştırıldığında Evliya Çelebi'nin verdiği rakamların yüksekliği daha net anlaşılmaktadır: Bölge sakinlerinden Molla Muhammed Mestvica'ya ait 1841 tarihli bir kayıtta Saray şehir merkezinin 100 mahalleden ve 3.415 haneden müteşekkil olduğu ifade edilmektedir ki, söz konusu rakam Molla Mustafa'nın söylediklerine yakınlık göstermektedir.[26] Popovic, Saraybosna nüfusunun 1851'de 21 bin civarında olduğunu; bunun 15 bin kadarının Müslüman, 3 bin 500 kadarının Ortodoks, 250 kadarının Katolik ve 1700 kadarının Yahudilerden oluştuğunu belirtmiştir. Daha geç bir dönem için Şemseddin Sami, Saraybosna'daki halkın üçte ikisinin Müslüman ve şehirdeki toplam nüfusun 50 bin civarında olduğunu ifade etmektedir.[27]

Molla Mustafa eserinde yeni inşa edilen mimari eserler ile tamir ve ihya gerektiren mimari eserlerin geçirdiği işlemlere dair de notlar düşmüştür. Saraybosna'nın simgesi haline gelen Başçarşı'daki Sebil'in inşa tarihini Molla Mustafa 1167/1753-1754 olarak vermektedir. Bir yıl sonra Hüsrev Bey Camii tamir ve tezyin edilmiştir.[28] 1186/1772-1773 yılında bu kez aynı caminin içerisindeki şadırvanın üzeri kurşun kaplanmış ve tahminen bu iş için bin kuruştan fazla para harcanmıştır.[29] 1175/1761-1762'de Ferhad Camii ile Başçarşı Camii tamir ve tezyin olmuştur.[30] 1215/1800-1801'de ise Hünkar Camii yenilenip tezyin edilmiştir. [31]

[24] *Age*, Varak 55b-56a, Filan s. 188-189.

[25] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul, 1315, s. 429-433.

[26] Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo, 1979, s. 2-6.

[27] Muhammed Aruçi, "Saraybosna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009, s. 130.

[28] Molla Mustafa, *Mecmua,* Varak 6a, Filan s. 70.

[29] *Age*, Varak 19a, Filan s. 110.

[30] *Age*, Varak 8a, Filan s. 77.

[31] *Age*, Varak 155a, Filan s. 222.

4. Gayrimüslimler Hakkındaki Düzenlemeler

Molla Mustafa 1183/1769-1770'te çarşıda tellal dolaştırılıp Hıristiyan ve Yahudilerin sarı ayakkabı giymelerinin yasaklandığını, sadece kırmızı ayakkabı giymelerine izin verildiğini belirtmektedir. Aynı şekilde gayrimüslimlerin ellerinden silahlarının alınmasına dair ferman gelince silahları da toplatılmıştır. Ancak Molla Mustafa kısa bir süre sonra hem silahlar hem de ayakkabı rengi konusundaki yasağın kalktığını belirtmektedir.[32] 1192/1778-1779'da Saraybosna Mollası bu sefer Yahudilerin sarı mest ve ayakkabı ile kırmızı çizme giymelerini yasaklamıştır.[33] Kıyafet konusunda gayrimüslimlere getirilen yasaklamalar oldukça tartışmalı bir mesele olup farklı dönemlerde, farklı yasakların uygulandığı görülmektedir. II. Selim döneminde, 1568 tarihli bir fermanla Müslüman olmayan halkın kıyafetleri bir takım kurallara bağlanmış, Yahudi ve diğer Müslüman olmayan halkın giydikleri feracelerin kül rengi olması ve karaca çuhadan yapılarak damgalarının kumaş olmaması kararlaştırılmıştı. Keza yalnız siyah renkli, yassı yüzlü ve içi astarsız ayakkabı giyebileceklerdi. Aslında Müslüman olmayan halkın "başmak" denilen bu çeşit ayakkabıları giymeleri yasaktı. Ancak, burada tarif edilen başmak sadece siyah renkli, yassı yüzlü ve astarsız bir çeşit yemeniydi. Bunun içine giyilen "çedik" denilen mestin de meşinden yapılması gerekliydi; sahtiyandan yapılması yasaktı.[34]

Molla Mustafa 1199/1784-1785'te Saraybosna'da birçok gayrimüslimin Müslüman olduğunu belirtmekte,[35] ancak bunun sebeplerine dair bir bilgi vermemektedir. Söz konusu tarih 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilişinden ve akabinde çok sayıda Kırım Tatarının Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki topraklarına göç etmeye başlamasından kısa bir süre sonrayı işaret etmektedir.[36] Bu dönemde imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılar sebebiyle özellikle gayrimüslimleri içeren bir vergi artırımının olması ihtimali, insanları toplu din değiştirmeye yönelten sebeplerden olabilir. Molla Mustafa kürkçü esnafından bir gayrimüslimin ustalarına kötü söz söylediğini belirtmekte ve bunun için değnek cezası uygulamak gerektiğinde, bu kişinin Müslüman olmayı tercih ettiğini ifade etmektedir. Bunun üzerine şahsa ikramlar edilip elbiseler ve mal verilmiş-

[32] *Age*, Varak 12b, Filan s. 85.

[33] *Age*, Varak 33a, Filan s. 138.

[34] Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 1, 1990, s. 119-120.

[35] Molla Mustafa, Mecmua Varak 44aa, Filan s. 175.

[36] Hakan Kırımlı, "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, 2002, s. 458.

tir. Öyle ki şahıs itibarlı bir kişi olmakla, kürkçübaşı Süleyman görevinden azlettirilip onun yerine geçirilmiştir. Molla Mustafa'nın satırlarından, şahsa gösterilen bu ilgiden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlığı tercih ederek Osman ismini alan ve Molla Osman diye çağrılmaya başlanan şahsın aslında kendini gizlediği, bir müddet sonra karısıyla Avusturya'ya firar edip İslam'dan dönmesiyle anlaşılmıştır.[37] Molla Mustafa'nın gayrimüslimlerle ilgili düştüğü bir diğer kayıt, nebbaşilikle ilgilidir. 1207/1792-1793'te Saray'da oldukça zengin bir gayrimüslim vefat etmiş, defnin gerçekleştiği günün gecesi mezar hırsızı nebbaşlar mezarı açıp yirmi ilâ otuz kuruşa baliğ şey çalmışlardır. Molla Mustafa nebbaşların çaldıklarını cesedin altına serilen bir kilim ve göğsüne konulan bir bez olarak belirtmekte ve olay kadıya aksettiği için gayrimüslimin bu sefer masrafları kadılık tarafından karşılanarak yeniden defnedildiğini söylemektedir.[38]

Molla Mustafa, Gazi Hüsrev Bey zamanına değin Saray'da bir kilisenin olmadığını, Gazi Hüsrev Bey'in emriyle ilk kilisenin ahşaptan inşa edildiğini ve Bosnavi Ahmed Paşa'nın valiliği döneminde, 1140/1727-1728 tarihinde binanın kâgire çevrildiğini aktarmaktadır. Faroqhi, Osmanlı topraklarında temelde yeni kilise yapımı yasak olmakla ve mevcutların onarımı için de sultandan izin almak gerekmekle birlikte çoğu zaman bu tür kuralların göz ardı edildiğini, hatta bazen Hıristiyan halka yeni kilise inşası için izin bile verildiğini söylemektedir.[39] Bosna'da 25 Ramazan 1202/29 Haziran 1788'de gerçekleşen yangından sonra kilisenin tamirine dair ruhsat verilmiş ve 29 Şevval 1207/9 Haziran 1793'te tamire başlanmıştır.[40]

5. Törenler, Şenlikler ve Eğlenceler

Padişahın aile bireylerinin doğumu, şehzadelerin sünnetleri veya kızlarının düğünleriyle ilgili törenler sadece sarayın sınırları içerisinde kalmayıp bütün başkente, hatta bazen büyük taşra kentlerine kadar yayılmakta, görkemli kutlamalar yapılmaktaydı.[41] Jean Antoine Guer'in deyişiyle, "Sultanın tahta çıkması, bir savaşın kazanılması, bir şehzadenin sünnet olması ve buna benzer nice olay Türklerin "donanma" dedikleri genel

[37] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 52b, Filan s. 184.

[38] *Age*, Varak 146a, Filan s. 211.

[39] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 68.

[40] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 146b, Filan s. 212.

[41] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 185.

eğlence ve şenliklere yol açıyordu.[42] Molla Mustafa eserinde Saraybosna'da yapılan bu tür donanma şenliklerinden bahsetmekte, kutlamalara dair bilgiler vermektedir. 1172/1758-1759'da Sultan Mustafa'nın kızı için bir donanma şenliği tertip edilmiştir.[43] Molla Mustafa doğrudan söylemese de 1189/1775-1776 senesinde Sultan Abdülhamid'in bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için donanma hazırlıkları yapılıp dükkanlar süslenmeye başlanmışken şehzadenin öldüğü haberi gelmiştir. Aynı yıl Sultan Abdülhamid'in kızı Hatice Sultan dünyaya gelmiştir. Molla Mustafa donanma emrinin Bosna'ya ulaştığından, tellalların çıkıp halka haberi duyurduklarından ve çarşının süslenmesine başlanıp duasının yapıldığından bahsetmektedir.[44] Şenliklerde halkın ilgisini çekecek buluşların yapılması, şenliği zenginleştirmek için başvurulan yöntemler arasındaydı. 1582'de İstanbul'da gerçekleştirilen bir şenlikte, eski çulların arasına gizlenmiş dört kişi, kimi baş, kimi kol, kimi gövde ve kimi de ayak olarak bir hayvan temsili gerçekleştirmiş; bu temsil insanların hayli ilgisini çekmişti.[45] Hatice Sultan'ın doğumu üzerine Saraybosna'da hazırlanan donanmada yüzü yün kumaştan yapılan, gövdesini temsilen bir sepet yerleştirilip, sepetin içine giren iki kişi sayesinde yürüyen bir ata dönüştürülen temsil de çok ilgi görmüş, beğeni üzerine temsil bir kasabaya dokuz kuruşa satılmıştır. Molla Mustafa da bir yerde bulduğu, yeniçeri ağasının sefer alayını temsil eden bir resim ile insan suretleri olan bir başka resmi kendi dükkanına asmak suretiyle donanma şenliklerine katılmış ve astığı her iki resim de halktan büyük ilgi görmüştü.[46] Keza 1193/1779-1780'de Sultan Abdülhamid'in oğlu şehzade Süleyman'ın doğum haberi gelmiş, kutlamak için üç gün boyunca top ve tüfekler atılmıştı.[47] 1197/1782-1783'te yine bir şehzadenin doğumu şerefine üç gün şenlik topları atılmıştı.[48]

Yeni bir valinin gelişini kutlamak için yapılan törenler, Saraybosna özelinde Molla Mustafa'nın satırlarında yerini bulmaktadır. 1193/1779-1780'de Silahtar Mehmed Paşa azl edilip yerine Nişancı Paşa atanınca, paşa Saray'a geldiğinde bir törenle karşılanmış; kırk kişi Keçi Köprüsü'n-

[42] Jean Antoine Guer, *Moeurs et Usages des Turcs, leur Religion, leur Gouvernement Civil, Militaire et Politique, avec un Abregé de l'Histoire Ottomane*, Paris, Chez Pierre Mortier, Paris, 1747, s. 398.

[43] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 7b, Filan s. 75.

[44] *Age,* Varak 26b, Filan s. 123.

[45] Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece, Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları*, Taç Yayınları, İstanbul, 1959, s. 22.

[46] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 27a, Filan s. 124.

[47] *Age*, Varak 34a, Filan s. 140.

[48] *Age*, Varak 41b, Filan s. 165.

den nehrin sularına atlamış, paşa onlara ödül olarak beş kuruş vermiştir. Paşa iki gün sonra valilik merkezi olan Travnik'e geçmiş; devlet erkanına hilatlar, kaputlar, biniş takımları ve giysilik kumaşlar hediye etmiştir.[49] Bazen de bir savaşın kazanıldığı haberi, şehirce kutlanan şenliklerin sebebi olmaktadır. 1183/1769-1770'te Hotin Kalesi yetmiş bin kadar Rus ve Leh güçleri ile kuşatılınca Abaza Paşa ve Kahraman Paşa komutasındaki güçlerin düşman güçlerini yenmeyi başardığına dair bir ferman Saraybosna'ya ulaşmıştır. Bu haber üzerine üç gün top ve tüfekler atılarak şenlikler yapılmıştır. Ancak Molla Mustafa bu fermanın doğruyu yansıtmayan, düzmece bir ferman olduğunu, bir kısım kapudan tarafından hazırlandığını, aslında ortada bir zaferin olmadığını asker seferden geri dönünce şehir halkı olarak öğrendiklerini ve bu durumdan çok utandıklarını belirtmektedir.[50] Filan, bu zafer şenliğinin kültürel etkinlikleri biçimlendiren bazı tarihi gelişmeler hakkında bize bilgi sunduğunun üzerinde durmakta ve bunun o dönemde siyasi sistemin daha az merkezi olduğunu gösteren bir işaret olduğunu belirtmektedir.[51]

Molla Mustafa'nın sıklıkla zikrettiği bir diğer tören, farklı kollardan esnafların düzenlediği şed kuşanma törenleridir. Kökeni 13. yüzyıla kadar giden ve Ahi Evran ismiyle anılan Şeyh Nasuriddin Mahmud'un kurduğu bir tür mesleki örgütlenme birimi olan Ahilik teşkilatlanmasının topluma kazandırdığı bir uygulama olan bu törenler, şed veya peştemal kuşanma isimleriyle Osmanlı Devleti'nde varlığını devam ettirmiştir.[52] Bu törenlerin mesire yerlerinde yapılmasına özen gösterilmekte, ilgili esnaf kolunun yeni kethüdalarını seçmesi ve kalfalığa geçmeye hak kazanmış çırakların esnaf defterlerine kayıtları, şed kuşanma törenlerinde gerçekleşmekteydi. Mesire yerinde çadırlar kurup davetlileri karşılamak üzere hazırlıklar yapılmakta, törene özel yemekler pişirilmekteydi.[53] 1159/1746-1747'de boyacı ve kazancı esnafı şed kuşanma töreni olmuştur.[54] 1184/1770-1771'de ise kepenekçi esnafı şed kuşanma töreni Obhoca'da yapılmış, törenler üçdört gün sürmüş ve bu törenler sırasında kepenekçi olarak tahminen yüz kadar kalfa kaydedilmiştir. Molla Mustafa davetli olarak bu törene ken-

[49] *Age*, Varak 35b, Filan s. 144.

[50] *Age*, Varak 12b, Filan s. 85-86.

[51] Kerima Filan, "Eğlence Kültür Mirası Olabilir mi? Saraybosna'da XVIII. Yüzyılda Yaşanan Halk Eğlenceleri", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler,* Cilt 3, T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007, s. 1364.

[52] Ziya Kazıcı, "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1988, s. 541-542.

[53] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 298.

[54] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 12a, Filan s. 84.

disinin de katıldığını, törende kırmızı, sarı ve beyaz olarak üç türlü pilav yediklerini, tatlı olarak baklava ikram edildiğini belirtmektedir.[55] Deri tabaklama işiyle meşgul debbağların kuşanma töreni ise 1189/1775-1776'da gerçekleşmiştir. Yağ ve diğer malzeme pahalı olduğundan debbağ esnafı tören için aralarında külliyetli bir meblağ toplamış, bununla bol miktarda malzeme almış ve bu sayede kutlamalar bir haftadan fazla sürmüştür. Nihayetinde adet olduğu üzere çıraklıktan kalfalığa geçenler kendi ustalarına 2-3 metre (3-4,5 arşın) uzunluğunda birer, ikişer çuha parçası hediye etmiştir.[56] İyiyol, Saraybosna'daki esnaf eğlenceleri ve peştemal kuşanma törenlerinin işlevleri üzerinde durmakta; eğlendirme ve hoş vakit geçirme temel işlevinin yanı sıra, tertip edilen eğlencelerin, meslek örgütlenmesinde yeni unvanlar kazananları halka duyurma ve ilan etme işlevi gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca bu törenler sayesinde ilişkilerin güçlendirilmesi sağlanmakta ve dualar eşliğinde gerçekleştirilmesi törenlere kutsiyet kazandırmaktadır.[57]

1190/1775-1776'da ekmekçi esnafının şed kuşanma töreni Pyenkavaç bölgesinde yapılmış ve törene kırk-elli kişi katılmıştır. Gayrimüslimlerin önde ve at üzerinde ilerlemesi bazılarını rahatsız etmiş ve kethüdaya bu rahatsızlıklarını bildirdiklerinden kethüda da söz konusu esnafı atlarından indirmiştir. Molla Mustafa gayrimüslimlerin bu duruma kırıldıklarından bahsetmekte ve onlara yapılanı akılsızlık olarak nitelendirmektedir. Aynı yıl dülgerlerin ve berberlerin de şed kuşanma töreni olmuş, ancak Molla Mustafa'ya göre berberlerin kuşanma töreni için acele edilmiştir; zira çıraklıktan kalfalığa geçeceklerin sayısı oldukça azdır.[58] 1191/1777-1778'de yorgancı esnafının şed kuşanma töreni olmuş, mesire yerinde çadırlar kurulmuştur. Aynı yıl çizmeci esnafının kuşanma töreni olmuş, törene çok büyük bir kalabalık katılmıştır; öyle ki sadece kalfalığa geçenlerin sayısı 330'dur. Ancak hediye edilen çuhalar sebebiyle büyük kavgalar olmuştur. Bu yıl kuyumcu ve saraç esnafının da şed kuşanma töreni gerçekleşmiştir. 1192/1778-1779'da çizmeci şed kuşanma töreni Soğuk Pınar'da olmuş, tören iki-üç gün sürmüştür.[59] Demirciler de Kovaçiç bölgesinde kuşanma töreni yapmışlardır. Molla Mustafa demircilerin kuşanma töreninde misa-

[55] *Age*, Varak 15b, Filan s. 97.

[56] *Age*, Varak 25b, Filan s. 121-122.

[57] Fatih İyiyol, "Molla Mustafa Şevki Başeski'nin Rûznâmesi Işığında Saraybosna'da Halk Kültürü (1756-1805)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 45, 2011, s. 97.

[58] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 28b, Filan s. 127.

[59] *Age*, Varak 30a-30b, Filan s. 131-132.

firleri büyük pilava çağırmadıklarından bahseder. Misafir olarak gelenlerin de usta ve kalfa tarafından karşılanıp herkesin bir çadıra yerleştirilmesinin onlar tarafından yapılması adettenken demirci esnafının bunu yapmadığını belirtmekte ve bu durumu eleştirmektedir.[60]

Kalabalık bir kitleyi bir araya getiren bir diğer organizasyon da panayırlardı. Osmanlı panayırları, yılda bir veya bazen birkaç kez belli zamanlarda yapılan, bir haftadan bir buçuk aya kadar açık kalabilen, gerçekleşen bölgedeki insanların ihtiyacını karşılamak üzere yerli ve yabancı tüccarın mallarını getirip pazarladığı küçük veya büyük ölçekli fuarlardı.[61] Molla Mustafa 1194/1780'deki İskoble panayırından bahsetmekte, bu yıl panayıra halkın ve özellikle de çizmeci esnafının çok mal getirdiğini belirtmektedir. Hatta panayıra bu kadar çok mal götürülmesi sebebiyle pazarda mal azalmıştır.[62] 1195/1780-1781'de Vişegrad panayırından iki bin düdük getirilmiş; Saray'daki bakkallar bunları alıp çocuklara birer paraya satmıştır. Molla Mustafa bu yüzden mahallelerde gürültüden ortalığın azaba boğulduğunu belirtmektedir.[63]

Molla Mustafa'nın sıklıkla bahsettiği bir diğer toplanma biçimi olan helva sohbetlerine ilk olarak Mevlevi tarikatının kurucusu Mevlana Celaleddin Rumi'nin yazılarında rastlamaktayız. 15. ve 16. yüzyıllarda özellikle lonca çevrelerinde yaygın olarak gerçekleştirildiği anlaşılan helva sohbetleri, bir ayinin daha küçük ve daha dünyevileştirilmiş hali olarak karşımıza çıkmakta, dini ögeler ile gündelik sohbet bütünleşmekteydi.[64] Molla Mustafa 1188/1774-1775'te kadılar ile molla efendinin helva sohbeti yaptıklarından bahsetmekte, ağaların da sohbet ve ziyafetlerde bulunup yüzük oyunları oynadıklarını belirtmektedir.[65] Müellif, 1193/1779-1780'de Atmeydanı'nda Saraç Hasan'ın evinde bir helva sohbetine katılmış; sohbete katılanlar yatsıyı beraber kılmış, sonrasında tekkelerde olduğu gibi bir zikir halkası oluşturup zikirler ve salavatlar getirerek Kuran okumuşlardır. Zikir faslı bittikten sonra yarım saat kadar da bir kitap okumuş, akabinde günlük muhabbete dönmüşlerdir.[66] Molla Mustafa 1194/1780'de gerçekleştiğini söylediği bir helva sohbetine otuz civarında kişinin katıldığını,

[60] *Age*, Varak 32b, Filan s. 137.

[61] Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 9.

[62] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 37b, Filan s. 150.

[63] *Age,* Varak 40a, Filan s. 156.

[64] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 232.

[65] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 23b, Filan s. 118.

[66] *Age*, Varak 33b, Filan s. 140.

yedi sofranın kurulduğunu, haftada iki defa bu sohbetlerin yapıldığını, yirmi-otuz tabak yemeğin olduğunu, yüzük oyunu oynandığını, ney üflenip türküler söylendiğini, arada kötü sözlerin de söylendiğini ve bazı azgınlıkların olduğunu belirtmiştir. Kendisini iştirakçiler arasında zikretmediği ve eleştirel bir dil kullandığı için en azından düzenli olarak katılmadığını düşündüğümüz bu sohbetlerde Molla Mustafa kırk-elli kuruş harcandığını belirtmektedir.[67]

Kutlamaların bir diğer ayağını şüphesiz dini bayramlar oluşturmaktaydı. Saraybosna'da Ramazan ayının başlangıcı toplar atılarak halka ilan edilmekteydi. Eğer hilal görülmemişse şahitlerin Şaban ayının otuza tamamlandığına şahitlik etmesiyle Ramazan'ın başladığına delalet edilmekteydi.[68] Molla Mustafa Zilhicce 1186/Mart 1773'teki Kurban Bayramı şenliklerinde bir çocuğun tüfekle mermi atarken bir kadını yaraladığını, ancak kadının davacı olmadığını belirtmektedir.[69] Dini tören şeklinde gerçekleştirilen bir diğer gelenek de kuraklık dönemlerinde birlikte yağmur duasına çıkılmasıdır. 1193/1779-1780'de uzun süre yağmur yağmayınca, şehre tellallar salınıp mektep çocukları ile her sabah duaya çıkılacağı duyurulmuştur. Bu şekilde bir ay kadar her gün bir camide dua edilmiş, üç gün de kıra çıkılıp dualara devam edilmiştir. Kıra duaya çıkıldığında az bir yağmur yağmış; ancak sonrasında tekrar kuraklık olmuş ve yeniden duaya çıkılmıştır. Duanın ikinci gününde çok yağmur yağmıştır; öyle ki Molla Mustafa sekiz aydır böyle yağmur yağmamıştı diye not düşmüştür.[70]

18. yüzyıl Saraybosna'sında farklı olana dair ilginin bir tür seyir ve temaşaya dönüştüğü durumlar da mevcuttu. Molla Mustafa'nın aktardığına göre Mısır Bezirganı Hasan Efendi bir deve kuşu ile farklı görünümlü iki koçu Saray'a getirmiş ve para karşılığında halka göstermiştir.[71] Serhat bölgesinden elsiz doğmuş bir kadının Saray şehrine gelerek ayaklarıyla iplik eğirip, örgü işlediğini göstermesi halkın hayli ilgisini çekmiş, bunun üzerine kadın yaptıklarını sergilemek üzere İstanbul'a götürülmüştür.[72]

---

[67] *Age*, Varak 37a-37b, Filan s. 148.

[68] *Age*, Varak 16a, Filan s. 98.

[69] *Age*, Varak 21a, Filan s. 113-114.

[70] *Age*, Varak 34a, Filan s. 141.

[71] *Age*, Varak 7b, Filan s. 76.

[72] *Age*, Varak 12a, Filan s. 85.

6. Afetler

Diğer şehirler gibi Saraybosna'yı da tehdit eden en büyük tehlikelerden biri yangındı. Genelde yangınlar evlerde yemek pişirirken, atölyelerde çalışırken ve bazen de kış aylarında odalara konulan mangalların yakınındaki eşyaları tutuşturmasıyla meydana geliyordu.[73] Yangınlar sadece yaşam alanı olan çok sayıda evi bir anda ortadan kaldırmıyor, aynı zamanda evin içerisindeki el yazması kitaplardan, kıymetli çeyizlik eşyalara kadar materyal kültüre ait çok sayıda eserin yok olmasına sebep oluyordu. Osmanlı Devleti'nde özellikle başkentte görülen yangınlar sebebiyle ekonomik hayatın durma noktasına geldiği ve savaşlar kadar ülke ekonomisinin etkilendiği yangınlar söz konusuydu.[74] Molla Mustafa'nın aktardığına göre Saraybosna'da 1180/1766-1767'de Cedid Hanı ve çarşısı yanmış; çarşının koşum ve eğer takımları yapan saraçları bu yangından büyük zarar görmüştü.[75] 1183/1769-1770'te Travnik Kalesi'ne yıldırım düşmüş, kaledeki barutlar tutuşup iç kale bölgesindeki iki-üç yüz evin yanmasına, yirmi-otuz kadar insanın da ölümüne neden olmuştu.[76] 20 Recep 1186/17 Ekim 1772'de Saray'da Mineci Hanı'ndan köşeye ve yolun karşısında Miljacka Nehri boyunca Frenk Köprüsü'ne kadar olan bölgede yangın çıkmış, her şey yanmıştı.[77] Safer 1186/Mayıs-Haziran 1772'de bu sefer Saray mahkemesi yanmış, katiplerin yazı masaları ve sicillerin bir kısmı kül olmuştu.[78] Molla Mustafa 1190/1776-1777'de de çok sayıda yangın olduğunu, hatta birinde Başçarşı Camii'ne bitişik otuz-kırk kadar dükkanın yandığını belirtmektedir.

Molla Mustafa, şehrin eli silah tutan erkeklerinin savaşta olduğu bir dönemde, 25 Ramazan 1202/29 Haziran 1788'de Yahudilerin yaşadığı bölgedeki Yuda Cedid Sinagogu'nun gece saat dört gibi tutuştuğunu belirtmektedir. Kuraklığın yoğun olduğu bu günlerde gerçekleşen yangın, savaş sebebiyle söndürecek insanın az olması yüzünden kısa sürede yayılmış; on yedi han, elli-altmış kahvehane ve saat kulesi yanmıştır. Molla Mustafa bu yangının tahribatını anlatmak için "Fetihten sonra şehirde binlerce yangın olmuştur, böylesi olmamıştı" demektedir. Bedestenler ve mağazalar içle-

[73] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, s. 274.

[74] Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Büyük Osmanlı Araştırması, cilt 5: Toplum*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.688.

[75] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 8b, Filan s. 78.

[76] *Age*, Varak 12b, Filan s. 80.

[77] *Age*, Varak 19a, Filan s. 111.

[78] *Age*, Varak 21b, Filan s. 115.

rindeki eşya ile birlikte yanmış; Miljacka Nehri'ne varıncaya kadar şehrin kuzey tarafı tamamen kül olmuştur. Molla Mustafa'nın dükkanının da yandığı bu yangında Hüsrev Bey Camii ile bölgedeki kilise büyük zarar görmüştür. Kiliseye sığınan altı gayrimüslim de yangında ölmüştür. Bazıları eşyalarını güvenli olduğu düşüncesiyle kiliseye koyduğu için o eşyalar da yanmıştır.[79] Halkın, yangınların kutsal mekanlara zarar vermeyeceği inancı, bu dönemde yaygın bir inanıştı. Bu durum zaman zaman yerleşim alan tercihlerini de belirlemekte, halk evlerini ateşin dokunmayacağına inanılan türbe ve yatırlara yakın yerlere inşa etmekteydi.[80] Cemaziyelevvel 1204/Ocak-Şubat 1290'da Saray'da iki gece üst üste yangın çıkmış, bu yangınlarda bir bakkal başının evi ile bir gayrimüslimin evi yanmış, ayrıca bir genç kız ölmüştür. Bundan birkaç gün sonra deri tabaklayan dükkanların bulunduğu bölgede yangın çıkmış, birkaç dükkan yanmıştır.[81] Şaban 1211/Ocak-Şubat 1797'de tahmis hanları olan Pehlivan ve Feyzi Bey Hanlarında yangın çıkmış ve on, on beş kadar dükkan yanmıştır.[82]

Molla Mustafa'nın satırlarında sıklıkla yer verdiği bir diğer afet de sellerdi. Şehrin ortasından geçen Miljacka Nehri'nin taşması sebebiyle, tarihi çarşıyı da içine alan bölge sık sık sular altında kalmaktaydı. 1180/1766-1767'de Saraybosna'da büyük bir sel olmuş, sel bütün çarşıya yayılmış ve bedestenler su ile dolmuştu.[83] 1190/1776-1777'de Miljacka Nehri'nin taşması sebebiyle bendler yıkılmış, nehrin yatağı büyümüş, sel çevredeki ağaçları söküp sürüklemişti.[84] 1191/1777-1778'de Saraybosna'da yine büyük bir sel olmuş, bu sebeple Başçarşı tamamen çamur ile dolmuştu.[85] 1204/1789-1790'da sel yüzünden şehrin içinden sanki büyük bir nehir akmıştı. Seksen yıldır böyle bir sel olmadığını belirten Molla Mustafa ancak bu selin zararı kadar faydasının da olduğunu; zira sokaklardaki kırk yıllık pisliği silip süpürdüğünü belirtmektedir.[86] 1206/1791-1792'de Miljacka Nehri sel sebebiyle yine taşmış, Hünkar Köprüsü yıkılmış, halk Hacı Mustafa'nın yaptırdığı ağaç köprüden geçer olmuştu. Molla Mustafa bu kadar

[79] *Age*, Varak 56a-56b, Filan s. 189-191.

[80] Hüseyin Özgür, Sedat Azaklı, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2001, s. 166.

[81] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 119a, Filan s. 201.

[82] *Age*, Varak 153b, Filan s. 219.

[83] *Age*, Varak 8b, Filan s. 78.

[84] *Age*, Varak 27b, Filan s. 125.

[85] *Age*, Varak 32a, Filan s. 135.

[86] *Age*, Varak 119b, Filan s. 201.

büyük bir taşkının uzun süredir olmadığını belirtmektedir.[87] 1207'de de Miljacka Nehri sel sebebiyle yine taşmış, nehir üzerindeki bir ağaç köprü ile bir bendi yıkmıştı.[88]

Çok sık olmamakla birlikte Molla Mustafa'nın bahsettiği bir diğer afet depremlerdir. Düştüğü iki kayıttan biri Saraybosna'ya, diğeri ise İstanbul'a aittir. 1167/1753-1754'te Saraybosna'da yaşanan sarsıntı üç gün boyunca aynı saatte tekrarlamıştır. Molla Mustafa 1179/1766'da İstanbul'da şiddetli bir deprem olduğunun kaydını da düşmüştür.[89] Söz konusu deprem İstanbul'un tarihinde 1509'dan sonraki en şiddetli deprem olarak anılmaktadır. 22 Mayıs'ta gerçekleşen bu depremden sonra sarsıntılar bir yıl boyunca devam etmiş, 22 Temmuz'da gerçekleşen ikinci sarsıntı ise ilki kadar şiddetli ve yıkıcı olmuştu. Halk uzun süre çadırlarda yaşamak zorunda kalmış; birçok cami, han, saray yıkılmış veya hasar görmüştü.[90]

7. Salgın Hastalıklar

18. yüzyıl boyunca ortalama onar yıllık aralarla çıkan veba salgınları Osmanlı coğrafyasını perişan etmiştir. Molla Mustafa Bosna'yı da etkisi altına alan veba salgınlarından bahsetmektedir. 1175/1761-1762'de önce Çayniçe ve Gorajde'de veba vakaları görülmüş, hastalık bir süre sonra Saray'a da ulaşmıştır. Molla Mustafa üç yıl içerisinde vebadan sadece Saray'da on beş binden fazla insanın öldüğünü belirtmektedir. Veba salgını 1196/1781-1782'de ve 1207/1792-1793'te yine tekrarlamıştır.[91] 1184/1770-1771'de Podgoriçe ve Vidin'de,[92] ertesi yıl da Glasinçe Srebreniçe, Gorajde, Çelebipazar ve Saray'da veba görülmüştür.[93] Molla Mustafa 1191/1777'de İstanbul'da veba salgını olduğunun kaydını düşmüştür. Aynı yıl Sofya, Niş ve Edirne'de de veba salgını görüldüğü haberleri bölgeye ulaşmıştır.[94] Kaynaklar 1191/1777'de İstanbul'da Haziran ayında tırmanan veba salgınının iki ay boyunca her gün yaklaşık beş bin kişiyi hayattan koparttığını söylemektedir. Kayıp sayısı o denli büyüktür ki, Eylül ayı geldiğinde bir önceki yılın Eylül ayına göre İstanbul her beş sakininden

[87] *Age*, Varak 144b, Filan s. 206.

[88] *Age*, Varak 146a, Filan s. 211.

[89] *Age*, Varak 8b, Filan s. 78.

[90] Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, 1997, s. 170-171.

[91] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 8a, Filan s. 77.

[92] *Age*, Varak 15b, Filan s. 98.

[93] *Age*, Varak 17b-18a, Filan s. 106-107.

[94] *Age*, Varak 32a-33a, Filan s. 136-138.

birini kaybetmiştir.[95] 1197/1782-1783'te Saraybosna en büyük veba salgınlarından birini yaşamıştır. Başlangıçta üç-beş mahallede görülen veba zamanla yayılmış, öyle ki Hüsrev Bey Camii'nden her gün yirmi otuz kişinin cenazesi kalkar olmuştur. Bir ay sonra ölü sayısı daha da artmış; bu camide kaldırılan cenazeler sadece öğle ve sadece ikindide yirmiye, otuza çıkmıştır. Bir yılın sonunda veba salgını hafiflemiştir. Molla Mustafa bu salgında kendisinin de iki kız çocuğunu kaybettiğini, şehirde ise salgından toplamda sekiz bin civarında insanın öldüğünü belirtmektedir.[96] 1210/1795-1796'da Saray'da birkaç ay müddetince yine veba görülmüş, sonrasında kaybolmuştur. Aynı yıl Serhat bölgesinde de veba vakaları görülmüş, Serhat bölgesinde olup da Saray'a dönen çocuklardan birkaçı bu sebeple ölmüştür.[97]

Molla Mustafa'nın sık telaffuz ettiği salgınlardan biri de çiçek hastalığıdır. 18. yüzyılda çiçek hastalığı bütün Avrupa'yı olduğu gibi Osmanlı topraklarını da etkisi altına almıştı.[98] Saraybosna'da 1170/1756-1757'de [99] ve 1180/1766-1767 yıllarında çiçek salgını olmuş;[100] 1184/1770-1771'de çiçek salgını çocuklar arasında yayılmış ve bu salgından seksen kişi ölmüştür.[101] 1189/1775-1776'da ve 1196/1781-1782'de çiçek salgını yine tekrarlamış ve bu yüzden çok çocuk ölmüştür.[102] 1203/1788-1789'da Saraybosna ve Dubiçe'de çocuklarda çiçek salgını tekrarlamıştır.[103] 1181/1767-1768'de ise çocuklar arasında kızamık salgını görülmüş; hastalık 1207/1792-1793'te tekrarlamıştır.[104] 1185/1771-1772'de kabakulak salgını olmuş, hatta Molla Mustafa'nın eşi ve iki çocuğu da bu salgına yakalanmıştır. Eşi çabuk iyileşmiş; ancak kızı hastalığı çok ağır bir şekilde atlatırken, oğlunun boğazında biriken iltihap neşter ile delinip akıtıldığı halde çocuk kurtulamayarak ölmüştür.[105]

---

[95] Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21-25.

[96] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 41b-42a, Filan s. 165-169.

[97] *Age*, Varak 148b, Filan s. 217.

[98] Haldun Eroğlu, Güven Dinç, Fatma Şimşek, "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor Dergisi*, Sayı 101, 2014, s. 196.

[99] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 6a, Filan s. 70.

[100] *Age*, Varak 7b, Filan s. 76.

[101] *Age*, Varak 15b, Filan s. 98.

[102] *Age*, Varak 24b, Filan s. 120 ve Varak 40b, Filan s. 161.

[103] *Age*, Varak 118a, Filan s. 196.

[104] *Age*, Varak 9b, Filan s. 80 ve Varak 146b, Filan s. 212.

[105] *Age*, Varak 17b-18a, Filan s. 106-107.

Saraybosna'da 1171/1757-1758 ve 1203/1788-1789 yıllarında sıtma salgını olmuştur.[106] 1174/1760-1761 baharında Saraybosna'ya beş-altı gün boyunca puslu bir hava çökmüş, bu sebeple şehirde küçük-büyük herkes öksürüğe yakalanmıştır.[107] 1186/1772-1773'te de çoğu çocuk öksürüğe tutulmuştur.[108] Aynı durum 1194/1780'de tekrarlamıştır.[109] 1207/1792-1793'te Molla Mustafa yine çocuk öksürüğünden bahsetmektedir.[110] 1189/1775-1776'da bir humma salgını olmuş, birçok kişi hastalığa yakalanmıştır.[111] 1194/1780'de humma hastalığı çok artmış ve özellikle kadın ölümlerine sebebiyet vermiştir.[112]

8. Sosyal Huzursuzluklar

Molla Mustafa 1160/1747-1748'de Bosna eyaleti genelinde ve özellikle Saraybosna'da yaşanan isyanlardan bahsetmektedir. Müellifin bahsettiği bu isyan, 1740'larda *taksit* diye isimlendirilen yeni vergilere karşı çıkan Bosnalıların başlattığı isyandır. İsyan hareketi o kadar zapt edilmez bir duruma varmıştı ki, Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa eyaleti terk etmek zorunda kalmıştı. Ali Paşa altı ay sonra yeniden dönmeye muvaffak olduysa da, isyanların şiddeti üzerine yine geri dönmesi gerekti. 1748'de Mostar'da başlayan isyan dalgası, takip eden dönemde Bosna'nın başka yerlerine yayılarak bir dizi vergi isyanına dönüştü. İsyanları bastırmak üzere, 1752'de Kukaviça Mehmed Paşa yeni vali olarak bölgeye atandı.[113] Vali olarak Mehmed Paşa'nın seçilmesi, hem bölge halkı tarafından iyi tanınması hem de Sultanın kendisine güven duymasıyla alakalıydı.[114] Mehmed Paşa 1756'da eyaleti yatıştırmayı başardı; fakat bölge halkının idaresinden duyduğu rahatsızlık, kısa süre sonra görevden alınmasına sebep oldu. Takip eden yıllar, vergi imtiyazlarını korumak isteyen Mostar'daki Müslüman yerel ileri gelenlerin bir dizi isyanına şahitlik etti ve bu isyanlar da ancak valinin büyük bir orduyla bölgeye yürümesi neticesinde bastırıla-

[106] *Age*, Varak 6a, Filan s. 70 ve Varak 118a, Filan 196.

[107] *Age*, Varak 7b, Filan s. 76.

[108] *Age*, Varak 21a, Filan s. 114.

[109] *Age*, Varak 39a, Filan s. 152.

[110] *Age*, Varak 146a, Filan s. 211.

[111] *Age*, Varak 24b, Filan s. 120.

[112] *Age*, Varak 37b, Filan s. 149.

[113] Noel Malcolm, *Bosnia-A Short History,* New York University Press, New York, 1999, s. 85-86.

[114] Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Brill, Leiden, New York ve Köln, 1997, s. 135.

bildi.[115] Molla Mustafa bu sürecin on yıl sürdüğünü ve çatışmalarla geçtiğini, bir müddet sonra isyancı grupların kendi aralarında çatışmaya başlayıp birbirlerini öldürdüklerini belirtmektedir. Molla Mustafa sebep olarak paşaların fakir halka zulmetmeye başlaması üzerinde durmaktadır. Şehir halkının bu zulme sessiz kalmaması bir direnişe dönüşmüştür. Başlangıçta bölgenin başeski ve ayanlarının liderlik ettiği bu direniş zamanla tamamen isyancıların kontrolüne geçmiş ve isyancılar ayanlara da saldırmışlardır.[116]

Bosna'da çiftlik ve malikane tipi vergilerin sahibi olan ve Bosna beyleri veya ayanları olarak adlandırılan eski Slav kökenli asiller bölgenin en etkin sınıfını oluşturuyordu. Birkaç yüz kişiden oluşan bu grubun altında, ikincil derecede bir asilliğe sahip olan, daha küçük topraklara hükmeden sipahi veya yeniçerilerin olduğu ağalar sınıfı vardı. Bu gruplar ağalık ve beylik olmak üzere iki tip mülkü elinde bulundurmaktaydı. Beylikte toprak asilin mülkü olarak kabul ediliyorken, ağalıkta toprak üzerindeki köylüler bazı kullanım haklarına sahipti.[117] Molla Mustafa'nın aktardıklarından **(,)** başlangıçta merkez tarafından atanan valiye karşı ayanlar ile ağaların birlikte hareketi şeklinde başlayan bu isyan dalgasının bir müddet sonra kendi içerisinde muhalefete de dönüştüğü, beyler ve ağaların birbirleriyle çatışmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Molla Mustafa zaman içinde hareketin bir liderinin ortaya çıktığından bahsetmekte ve liderin ayanların evine gece baskınları düzenlemeye başladıklarını belirtmektedir. Kırk üçüncü orta yeniçerilerinin düzenlediği anlaşılan bu baskınlara halkın rızası yoktur; ancak baskınlardan sonra on yıl boyunca eyaletin paşa, zabit, kadı, ulema gibi önde gelenleri toplumdaki saygınlıklarını kaybetmişlerdir. Ayanların bu tarihten itibaren eyalet meselelerine fazlasıyla dahil olduğunu belirten Molla Mustafa'ya göre paşaların zulmünü def etmek iddiasıyla ayanlar, Avusturya ile sınır hattı olan Serhat kolu da dahil olmak üzere bölgedeki küçük-büyük herkese yeniçeri unvanı vermişler, kapudanları yeniçeri sınıfına dahil etmişlerdir. Kapudanlıktan yeniçeriliğe geçmek istemeyenlerin ise idaresinden sorumlu oldukları kalelerinin üzerine yürümüşlerdir. İsyana en büyük destek Saray şehrinden

[115] Noel Malcolm, *Bosnia-A Short History*, s. 86-87.

[116] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 6b-7a, Filan s. 70-73.

[117] Noel Malcolm, *Bosnia A Short History*, New York University Press, New York, 1999, s. 93-94, Justin McCarthy. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878", *The Muslims of Bosnia-Hercegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, (ed.) Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 62-66.

gelmiş; bu sebeple Saray'da isyancılar kontrolü ele geçirmişlerdir.[118] Bosna hem Habsburg İmparatorluğu ile hem de Venedik Dalmaçya'sıyla sınır bölgesi olduğu için daha dikkatli bir idareye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir tür askeri garnizon görevi gören kapudanlık sistemi ilk defa 1558'de Gradişka'da bu düşüncelerle tesis edildi; 17. yüzyılda kapudanlıkların sayısı 29'a ulaştı ve takip eden dönemde de bu artış devam etti.[119] Başlangıçta kapudanlık müstakil bir birimken zaman içerisinde Bosna'da yeniçeri örgütlenmesinin bir parçası haline getirildiği, kapudanlıkta görevli askerlerin yerlikulu yeniçerileri adı altında kaydedildikleri görülmektedir.[120] 1170/1756-1757'ye kadar devam eden bu isyan dönemi onuncu ortanın başeskisi olan ve Molla Mustafa doğrudan söylemese de bu isyana liderlik ettiği anlaşılan Sarı Murad'ın bir grup bezirgan tarafından Ağa Kapısı'na çağırılıp katledilmesiyle neticelenmiştir. Sarı Murad'ın öldürüldüğünü haber alan isyancılar Ağa Kapısı'na gelmiş ve burada çatışmalar yaşanmıştır. Üç-dört gün devam eden çatışmalarda şehir halkı isyancılara karşı harekete geçmiş ve önde gelen isyancıların yakalanıp öldürülmeleri, geri kalanların da şehirden kaçmaları neticesinde isyan hareketi sona ermiştir.[121]

Molla Mustafa 1186/1772-1773'te şehirde huzursuzluk yarattıkları söylenen on-on beş civarında kişinin yakalanıp boğdurularak ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. Bunlar arasından iki kişinin katil olduğunu söylemekte, ancak diğerlerinin niçin öldürüldüklerini belirtmemektedir.[122] Visoko'da imam dahil, boğdurulan üç kişinin idam sebebi ise seferiyye imdadiyyesine karşı çıkmaları ve köylüyü de direnişe ikna etmeleridir.[123] Savaş yıllarına has bir uygulama olan ve seferlere destek için yapılan vergilendirmeye "imdâdiyye-i seferiyye" denilmektedir.[124] Molla Mustafa belirtmese de 1186/1772-1773'te talep edilen söz konusu imdadiyyenin 1768-1774 yılları arasında yaşanan ve Osmanlı Devleti'nin önemli miktarda toprak kaybettiği Küçük Kaynarca Antlaşması'yla neticelenen Osmanlı-Rus Savaşı için istenildiği anlaşılmaktadır. Savaşta harcanmak üzere halktan seferiyye imdadiyyesi toplanmasına dair ferman geldiğinde Saray

[118] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 7a, Filan s. 73-74.

[119] Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna, 1980, s. 15-17.

[120] Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 69-72.

[121] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 5b, Filan s. 74-75.

[122] *Age*, Varak 19b, Filan s. 111.

[123] *Age*, Varak 20b, Filan s. 113.

[124] M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 56.

halkı buna karşı çıkmış, büyük bir meclis toplayıp çarşıyı kapatmışlardır. Molla Mustafa akabinde padişah fermanı gelip de vergiye karşı çıkanların isimleri talep edilince halkın itirazdan vazgeçtiğini ve Saray şehrinden bin seksen kuruş vergi toplandığını belirtmektedir.[125] Seferiyye imdadiyyesine itiraz eden sadece Saray halkı değildir. Foyniça ve Visoko'da da benzer bir muhalefet yaşanmış, durum İstanbul'a yazılınca verginin gerekirse zorla alınmasına dair bir ferman bölgeye ulaştırılmıştır.[126] 1199/1784-1785'te Bosna'dan yine yüklü miktarda bir seferiyye imdadiyyesi talebi olmuş, un, öküz, akçe gibi talepler listelenerek her yere buyuruldular gönderilmiştir. Bosna halkı ise söz konusu düzenlemeye karşı çıkmış, hatta Saray'da halk mevcut duruma itirazı havi bir mahzar hazırlayıp kadılardan da bunu mühürlemesini istemişdir. Ancak kadılar, muhtemelen devletin tepkisinden çekindikleri için mühürlemeden mahzarı devlete göndermişlerdir.[127]

Molla Mustafa, İşkodralı Buşatlı Mahmud Paşa'dan büyük bir sitayişle bahsetmektedir. Mahmud Paşa'nın çok gayretli olduğunu, ayanların zulmü söz konusu olduğunda müdahale ettiğini, gerektiğinde kendi kesesinden harcayarak bölgenin ihtiyaçlarını karşıladığını söylemektedir. Molla Mustafa'nın aktardığına göre bölgede adaletiyle öne çıkmaya başlayınca, bir sıkıntısı olan kendisine arzuhaller göndermeye başlamış ve cizyeleri onun toplamasını istemişlerdir. Bu talep üzerine paşa da Rumeli ve Bosna'da iki-üç kasabaya kendi adamlarını göndererek ona tabi olmalarını kabul etmiştir. Molla Mustafa bu durumun zalim ayan ve kadılara hoş gelmemesi sebebiyle paşaya iftira edildiğinden ve *huruc-ı alessultan* etmekle suçlandığından bahsetmektedir. Bu suçlamaları yapanlar onun asi ve bagy olduğunu, Selanik, Niş ve Saray'ı zapt edeceğini ve nihayetinde padişah olmak istediğini iddia etmişlerdir.[128] Molla Mustafa 1201/1786-1787'de bölgeden asker toplanıp Buşatlı Mahmud Paşa üzerine gönderilmesi için Bosna'ya fermanlar geldiğini ve bu habere sevinenlerin halka zulmeden kadılar, haraççılar ile ayanlar olduğunu söylemektedir.[129]

Bu ferman üzerine 1201/1786-1787 yılında Selim Paşa Saray'dan asker talep etmiştir. Molla Mustafa aslında yüz elli kadar askerin yeterli olacağını söylerken, Saraylının on bayrak[130] asker yazdırdığını, aslında bir

[125] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 17b-18a, Filan s. 106-107.

[126] *Age*, Varak 19a, Filan s. 110.

[127] *Age*, Varak 45b, Filan s. 176.

[128] *Age*, Varak 49b, Filan s. 179.

[129] *Age*, Varak 50a, Filan s. 180.

[130] Müellif kelimeyi tabur anlamında kullanmaktadır. Bayraklardaki asker sayısı yere ve döneme göre

seferberlik talebi gelmeden ve padişah emretmeden bu kadar asker yazılmasının paşa için de tehlikeli bir durum yaratabileceğini belirtmektedir. Şehirde tüccarlar kahvehanelere çağrılıp onların da sefere katılması istenmiş, sefere katılmayanlardan mal talep edilmiş ve bazısından on beş, bazısından yüz beş almak suretiyle şehrin yarısından para toplanmıştır. Anlaşılmaktadır ki halk sonrasında bu emrin padişahtan gelmediğini anlayınca çarşıyı kapatmış, Yeniçeri ağasının ve müftünün kapısına dayanıp alınan malları geri istemiştir.[131]

Akabinde askerin İşkodra'ya kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Molla Mustafa İşkodra'ya yakın Hot Dağı geçidini Arnavutların taşlarla kapadıklarını söylemektedir. Bosna askerinin buradan geçebileceklerini sandıklarını, ancak perişan olduklarını belirtmiştir. Bu durumun haberi Bosna'ya geldiğinde aslında insanların buna sevindiğini, ancak bütün bunlara sebep olanlardan korktukları için kimsenin bu sevinci gösteremediğini belirtmektedir. Bosna askeri Hot Boğazı'na bir kez daha saldırmış, ancak yine Arnavutlar tarafından püskürtülmüştür. Bunun üzerine asker firar etmiş ve bu sefer Ostrog Boğazı'nda Karadağlıları yağmalamıştır. Molla Mustafa bu durum için "daha önce böyle rezalet yaşanmamıştı" demektedir. Kış yaklaşıp da Saray ve Serhat askeri geri dönünce herkesin onlara Buşatlı'yı sorduğunu, onların ise kale içerisinde başı kesilmiş veya Selim Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiş olabilir dediklerini aktarmaktadır.[132] Sonrasında Buşatlı Mahmud Paşa'nın galip geldiği haberi Bosna'ya ulaştığında belki de bütün Bosna'nın bu habere sevindiğini, bilhassa zayıfların ve fakirlerin haberden mutlu olduğunu belirtmektedir.[133] 1775-1796 yılları arasında İşkodra bölgesini yöneten Buşatlı Mahmud Paşa, merkezi hükümetin onu ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerini bertaraf etmeyi başarmış ve 1796'da Karadağ kabilelerine karşı giriştiği bir mücadelede ölünce yerine kardeşi İbrahim Paşa atanmıştır.[134] Molla Mustafa, Buşatlı'yı öven bir kaside de yazmıştır.[135]

---

değiştiği için asker sayısı hakkında kesin bir rakam vermek zordur.

[131] *Age*, Varak 50b-51a, Filan s. 180-181.

[132] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 52a, Filan s. 183.

[133] *Age*, Varak 53a, Filan s. 184-185.

[134] Rossitsa Gradeva, "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, (ed.) Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos, University of Crete, Rethymno, 2007, s. 79.

[135] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 54a-54b, Filan s. 186.

Buşatlı Mahmud Paşa kadar detaylı olmasa da Molla Mustafa'nın değindiği bir diğer şahsiyet, bölge ayanlarından Vidinli Pasvanoğlu Osman Ağa'dır. Osman Ağa'nın Sultanın adamlarından birkaçıyla arasına düşmanlık girdiğinden ve olayların padişaha bu şahıslar tarafından aktarılması yüzünden, üç yüz bin askerin Osman Ağa üzerine gönderildiğinden bahsetmektedir. Molla Mustafa, sevk edilen ordunun Vidin Kalesi'ni sekiz-dokuz ay boyunca kuşattığını ve kaleye yüz binlerce top ve humbara attığını; ancak yine de kaleyi Pasvanoğlu Osman Ağa'dan alamadıklarını söylemiştir (5 Cemaziyelevvel 1213/15 Ekim 1798).[136] Vidin Bayraktarı Ömer'in oğlu olarak 1758'de doğan Osman, insanları isyana sürüklemekle suçlanan ve bu sebeple idam edilen babasının izinden giderek eşkıya çetelerini örgütlemekle suçlanmıştı. Sayısız arkadaşı ve geniş ilişkiler ağı ile Pasvanoğlu Osman Ağa, hem bölgedeki gücünü pekiştirmeyi hem de merkezi yetkililere kafa tutmayı başarmıştı. Bu sebepledir ki devlet, bir taraftan onun yakalanmasını ve idamını emrederken diğer yandan affı için kendisinin ve yakın çevresinin yaptığı müracaatları kabul ediyordu. Devlet Pasvanoğlu Osman Ağa'yı bastırmak için Tepedelenli Ali Paşa'dan yardım istemiş; Ali Paşa da bölgenin diğer birçok güçlü ayanıyla birlikte Osman Ağa'yı Vidin ormanlarına sürmeye muvaffak olmuştu. Ancak III. Selim'in Fransa ile savaşı, devleti Pasvanoğlu ile yeniden barış yapmak zorunda bıraktı. Osman Ağa ölüm tarihi 1807'ye kadar gâh devletle çatışıp gâh ona destek olmaya gelmeye devam etti.[137]

Molla Mustafa'nın zikrettiği bir diğer huzursuzluk ise 1180/1766-1767'de Amasyalı vaiz olarak zikrettiği bir kişinin şehre gelişiyle ve Saraybosna Bendbaşa Medresesi'nde müderrislik yapmasıyla başlamıştır. Amasyalı vaizin Kadızadelilerden olduğunu zikreden Molla Mustafa, şahsın her vaazında dervişleri, şeyhleri ve kadıları olduğu kadar şeyhülislamı, kazaskeri ve paşaları da eleştirdiğini belirtmektedir.[138] Molla Mustafa Amasyalı vaizin çevresinde toplanan gruptan Kadızadeliler olarak bahsetmekte ve onları "muteassıb ve münkirler" olarak anmaktadır.[139] 17. yüzyıl-

[136] *Age*, Varak 145b, Filan s. 221.

[137] Pasvanoğlu Osman Paşa hakkında bkz. Robert Zens, "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, (ed.) Jane Hathaway, University of Wisconsin, Wisconsin, 2002, s. 89-104, Rossitsa Gradeva. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, s. 73-94.

[138] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 36a, Filan s. 145-146 ve Varak 24b, Filan s. 120.

[139] *Age*, Varak 26a, Filan s. 123.

da İstanbul'da etkili bir siyasi-dini hareket olan Kadızadelilerin[140] 18. yüzyılda Saraybosna'da varlık gösterdiği anlaşılmakta; mecmuada yer alan birçok kayıt Molla Mustafa'nın zikrettiği Kadızadeliler ile sufiler arasında yaşanan çatışmalara değinmektedir.[141]

9. Savaşlar

Osmanlı Devleti'nin sınırlarında ciddi tehditlere maruz kaldığı 18. yüzyıl boyunca Bosna halkı birçok savaşa iştirak etmiştir. 1182/1768-1769'da Karadağ bölgesini nizama kavuşturmak üzere Silahdar Mehmed Paşa Saray şehrinden tahminen yedi bin, Bosna eyalet sipahilerinden dört bin ve diğer bölgelerden iki bin kişilik bir kuvvetle yola çıkmıştır. Niksiç Kalesi'ne yakın bölgede Karadağlılar ile çatışıp onları yenmiştir.[142] Dağlık bir coğrafyaya sahip Karadağ, Osmanlı Devleti'nin biraz güçlü olduğu dönemlerde vergisini ödemiş, ancak özellikle Bosna'daki yerel beylerin bir savaş sebebiyle bölgeden ayrılması veya herhangi bir sebeple Bosna'da bir isyan yaşanması durumunda vergi vermeyi kesip Müslüman bölgelerine yağmalarda bulunmuştur. Osmanlı defalarca bölgeye asker sevk edip merkez Çetine'yi ele geçirmişse de, eşkıyalık hareketleri bir süre sonra tekrar başlamıştır. Öyle ki yüzyıllar boyu devam eden Bosna ve Karadağ'ın sınır bölgesindeki iki yönlü akınlar bir yaşam biçimi haline gelmiş; bölgede yağmacılık ve haydutluk, dağların yarı-göçebe insanlarının yetersiz yaşam koşullarını kolaylaştıran bir unsura dönüşmüştür.[143] Muhtemeldir ki Karadağlılara yönelik bu savaş, aynı yıl başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nda onların Ruslara olan desteğini kırmak ve bölgeyi güvence altına almak için gerçekleşmiştir. Ruslarla yapılacak savaşa katılmak üzere Saraybosna yeniçeri ağaları kırk bayrak hazırlayıp yola çıkmış; bölgenin serhat kolundan ise bin iki yüz kişilik bir kuvvet hazırlanıp başlarında Gradişka kapudanı olduğu halde Rusya seferine sevk edilmiştir.[144]

Molla Mustafa, 1183/1769-1770'te Hotin Kalesi yetmiş ila yüz bin kadar bir Rus ve Leh gücü tarafından kuşatıldıktan sonra Osmanlı savunması başlayınca, Saray şehrine Osmanlı güçlerinin düşman güçlerini yenmeyi başardığı şeklinde bir haber ulaştığını, ancak ortada bir zafer olmadığının

[140] Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz.; Madelin C. Zilfi, "The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul", *The Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 45, 1986, s. 251-269.

[141] Kerima Filan, "Religious Puritans in Sarajevo in the 18th Century," *OTAM*, No: 33, Bahar 2013, s. 43-62.

[142] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 9b, Filan s. 80.

[143] Christopher Boehm, *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984, s. 39-46.

[144] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 10b-11b, Filan s. 81-83.

sefere katılan askerlerin geri dönmesi neticesinde öğrenildiğini belirtmektedir.[145] Önce zafer haberini kaydeden Molla Mustafa, akabinde haberin yalan olduğunu, Hotin Kalesi kuşatması sırasında çok sayıda İslam askerinin kaçtığını ve başarısızlık üzerine ordu komutanlarından Kahraman Paşa'nın katledilip sadrazamın da azl edildiğini belirtmektedir. Molla Mustafa'nın iddiasına göre yeni sadrazam Moldovan Ali Paşa Hotin'i terk edince düşman askerleri kaleyi zapt etmiştir. Molla Mustafa sadrazamın Bosna askerine izin verdiğini ve ücretlerini de ödeyip memleketlerine gönderdiğini söylemektedir. Ona göre, sulh olmadan askerin dönüşü ve paralarının ödenmesi halkın garibine gitmiştir.[146] 1184/1770-1771'de asker yine savaş meydanından firar edip bu şekilde İsmail ve Kulli düşman eline geçmiştir.[147] Neticede Hotin, Bender, İsmail ve Kulli'nin kaybedilmesi Bosna halkında büyük endişelere sebep olmuştur. Molla Mustafa düşmanın Tuna'yı geçmesi durumunda İstanbul'a kadar gidebileceği endişesini dile getirmektedir.[148] Molla Mustafa 1184 ve 1185/1770 ve 1772 yılları arasında Bosna'ya sefere davet yazıları ulaştığını, ancak askerin aylıkları gönderilmediği için, fermanda kastedilenin Rumeli askerleri olduğu, Bosna askerlerinin çağırılmadığı iddiasıyla yeniçerilerin sefere gitmediğini belirtmektedir. Ancak benzer bir ferman sipahilere ulaştığında onlar sefere iştirak etmiştir. Düşmanın Vidin'e kadar yaklaştığı haberi geldiğinde bu sefer katılım daha fazla olmuş ve Bosna'dan bin kişilik bir kuvvet harekete geçmiştir.[149]

1196/1781-1782'de Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile sınırını teşkil eden Bosna'nın Serhat bölgesinde Avusturyalılar ile bölge halkı arasında çatışma çıkmıştır. Olaylar üzerine Avusturya Devleti Travnik'e elçi gönderip rahatsızlığını bildirmiş; vali Saray şehrinin önde gelenleriyle meseleyi görüştükten sonra durumu bir rapor olarak İstanbul'a sunmuştur. Ancak Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi valinin yazdıklarını ve Serhatlilerin iddialarını kabul etmemiştir. Molla Mustafa işlerin büyüdüğünü belirterek,

[145] *Age*, Varak 12b, Filan s. 85-86.

[146] *Age*, Varak 12b-13a, Filan s. 85-89. Molla Mustafa azl edileni vezir olarak kaydetmiştir. Ancak kaynaklardan yapılan araştırma Sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Paşa'nın görevden alındığını ve yerine Moldovan Ali Paşa'nın atandığını göstermektedir. Mesela bakınız: Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 29/2, 2014, s. 509. Molla Mustafa Moldovan Ali Paşa'nın görevini de sadrazamlık yerine vezirlik olarak kaydetmiştir.

[147] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 15b, Filan s. 98.

[148] *Age*, Varak 15b, Filan s. 101.

[149] *Age*, Varak 17a, Filan s. 103.

sonucun ne şekil alacağını kestiremediğini dile getirmektedir.[150] Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki sınırın çok esnek oluşu karşılıklı akınlara imkan vermekteydi. Serhat bölgesi olarak adlandırılan sınır hattı, iki imparatorluğun bölgeyi elinde tutma ve korumada karşılaştığı güçlüklere bağlı olarak kolaylıkla el değiştirebilmekteydi. Bölgedeki seyrek iskan niteliğini aşmak isteyen her iki imparatorluğun çözüm için demografik hareketliliği desteklemesi de söz konusu akınları arttırmaktaydı.[151]Avusturyalılar 1202/1787-1788'de Bosna'nın Serhat bölgesine yine saldırdı. Halk büyük bir korkuya kapılmıştı; ancak sonuç korktukları gibi olmadı. Serhat bölgesi halkı çete savaşları düzenleyip karakollarında onları bozguna uğrattı.[152]

Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'na bağlı olarak özellikle Kırım Hanlığı üzerinde oluşturduğu baskılar, çok geçmeden Osmanlı Devleti ile arasında yeni bir savaşa yol açtı. Bu savaşta Avusturya, Rusya ile ittifak yapınca Osmanlı Devleti iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı.[153] Bu süreçte Avusturya'nın 1202/1787-1788'de Dubiçe Kalesi'ni muhasara altına aldığını Molla Mustafa'dan öğrenmekteyiz. Dubiçe kuşatmasını duyan Visoko, Busovaç ve Banaluka halkı ile civardaki Serhatliler kaleye destek için yetişip galip geldiler. Sonrasında Saray askerleri de bölgeye ulaştı; askerler üç-dört ay kadar burada kaldıktan sonra herhangi bir savaş olmadığını görünce çoğu bir şey olmayacağını düşünerek geri döndü. Avusturya tarafı ise askerlerin çoğunun geri döndüğünü, kalanların da hastalıkla boğuştuğunu haber alınca yeniden hücuma geçti ve Dubiçe bu şekilde kaybedildi. Çok sayıda asker şehit olurken, ekserisi Saraylı olan birçok kişi de yaralandı. Molla Mustafa Dubiçe'de bu şekilde yaralanıp sonradan vefat eden sadece Saray'dan yirmi-otuz kişinin olduğunu söylemektedir. Savaşta firarların olduğunu belirten Molla Mustafa bunun sebebini asker olarak yazıldıktan sonra kimseye harçlık verilmemesine bağlamaktadır.[154]

Molla Mustafa Dubiçe bozgunundan daha yeni dönülmüşken bu sefer Novi Kalesi'nin muhasara edildiğine dair haber geldiğini ve sefer zamanı olmadığı için kimsenin gitmek istemediğini belirtmektedir. Molla Mustafa halkta bir suç olmadığını; zira gitmek istenilmemesindeki asıl kabahatin

[150] *Age*, Varak 41a, Filan s. 164.

[151] Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, c. I, s. 145-148; Ahmed S. Aličić, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Saraybosna, 1996, s. 143.

[152] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 55a, Filan s. 186.

[153] Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", s. 510.

[154] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 57a-57b; Filan s. 190-191.

işin başındakilerde olduğunu söylemektedir. 1 Muharrem 1203/2 Ekim 1788'de Novi Kalesi de bu şekilde kaybedilmiştir. Molla Mustafa "balık baştan kokar" atasözünü kullanmakta ve ordunun Una'nın kıyısında uzun süre suların azalması için bekletildiğini; oysa tahtadan yapılacak köprülerle rahatlıkla karşıya geçilebileceğini ifade etmektedir.[155] Aynı tarihlerde Gradişka'nın da istilası haberi gelmiş; bunun üzerine mahalle imamlarından sefere gidecek ve kalacakların defterlerini hazırlamaları istenmiştir.[156] Buşatlı Mahmud Paşa Bosna'ya yardım için tayin olunmuş; o da tahminen on beş bin kadar asker ile Podraşniçe'deki Bosna ordusuna katılmıştır. Molla Mustafa Buşatlı Mahmud Paşa'ya bu dönemde Bosna valiliğinin teklif edildiğini, ancak Buşatlı'nın bunu kabul etmediğini söylemektedir.[157]

10. Biyografik Bilgiler

Molla Mustafa'nın mecmuasının ikinci bölümünü oluşturan 58b-98b ila 123a-143c varakları arası, Saraybosna'da Molla Mustafa'nın bazen yakından tanıdığı, bazen de adını bilip vefatını öğrendiği kişiler için 1219/1804-1805'e varıncaya kadar tuttuğu yıllık ölüm kayıtlarından oluşmaktadır. Molla Mustafa ilk kayıtta 1171/1757-1758 yılına kadar çevresinden vefat edenlerin toplu listesini sunmakta, akabinde 1171/1757-1758 tarihinden başlayarak her yıl Saraybosna'da bildiği ve duyduğu vefatları isimleriyle zikretmektedir. Yıl tamamlandığında, vefat kaydını düştüğü şahısların toplam sayısını da belirten Molla Mustafa bu tür bir ölüm kaydı oluşturmaktaki amacını, tanıdığı şahsiyetleri hatırda tutmak ve bunu, onların arkalarından rahmet dilemeye bir vesile kılmak olarak belirtmektedir.[158] Listede kadınlara dair düşülen kayıtlar son derece sınırlıdır. Kerima Filan bu durumu dönemin mahremiyet algısına bağlamakta ve toplumda kadınların görülebilirliğine paralel olarak Molla Mustafa'nın gerek eserinde gerekse eserin vefâyât bölümünde kadınların sınırlı yer bulduğunu belirtmektedir. Molla Mustafa'nın eserinde isimlerine yer verdiği kadınlar kamusal hayatın içerisinde daha fazla yer alan dilenci ve deli kadınlardır.[159]

Molla Mustafa yeri geldikçe eserinin ilgili bölümlerinde şahıslara dair biyografik bilgiler sunmakla birlikte, çoğu erkeklerden müteşekkil, yıllık

[155] *Age*, Varak 57b, Filan s. 192.

[156] *Age*, Varak 118b, Filan s. 199.

[157] *Age*, Varak 118b, Filan s. 200.

[158] *Age*, Varak 58b, Filan s. 225.

[159] Kerima Filan, "Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası Işığında Bir Osmanlının Topluma Bakışı", (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 287.

ölüm listesi olarak adlandırabileceğimiz bu bölüm tamamen Molla Mustafa'nın kaydettiği kişilerin isimlerinden, bazen lakap ve mesleklerine dair bilgilerden, bazen de ekonomik durum, dış görünüş, giyiniş tarzı, alışkanlıklar, karakter özellikleri ve ölüm sebepleri gibi detaylardan oluşmaktadır. Bu yönüyle Molla Mustafa'nın zikrettiği sayısız isim, Cornell Fleischer'in "Osmanlı iskeletini, eksikliği çok duyulan ete büründürme, yalnızca kemikleri değil, organları, damarları, duyguları, ritimleri de belirtme, bugün ancak cansız kalıntıları bulunan organik gerçekliği yapılandırma,"[160] olarak ifade ettiği yeni tarih yazıcılığı alanında, klasik tarih kaynaklarını tamamlayan ve başka yerde bulunamayacak detayda bilgiler veren eşsiz bir biyografik bilgi kaynağı sunmaktadır. Bu yönüyle eser, 18. yüzyılda Bosna'da birey algısını, toplumun birey özelinde değer yargılarını ve birey için biçtiği sınırları inceleme imkanı vermektedir. Molla Mustafa'nın eserinden alıntılanmış birkaç örnek, söz konusu ölüm listelerinin 18. yüzyıl Saraybosna'sının insanlarına ve günlük hayatına dair ne zenginlikte bir malzeme sunduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır: "Muyo, mecnun, divane, karnı açuk ve bütün karnı yanmış, giyinmemiş, kürek sakallu idi, sagîr idi, uşaklar bir akçelik sakalından bize ver deyü çağırırlar idi. Ve namaz kılmazdı. Pis gezerdi, piyade başı idi."[161] "Molla Bosooğlu, taze, köse sakallı. İslambol'da beş-altı kiselik mal satup akçesin zayi etmekle keyf ve afyona mübtela oldu, vefat şod."[162] "Tanbur Mehmet Başa amma ihtiyar olup vafir fakirlik çeküp kötürüm yatup vefat eyledi; sazlarda gerek yapmak, gerek çalmak, gerek makam bilmek Rumili'de eşi yok idi."[163] "Yahudi-i meşhur, mütemevvil Çolakoğlu, akıllı bazergan, taundan."[164] "Berber Pojmrda, bekar, ihtiyar, fakir, zelil; dülgerler kethüdası Hasan Ağa anı vafir zaman kahvede hasbi tuttu; tez öldü, çok yatmadı."[165] "Çüçük etmekçi Şolbat, bed-huy; selam verdüğünü kimesne işitmiş yokdur, heman sabul hayr ahşam hayr derdi; tabiatı böyle idi, ihtiyar."[166]

Molla Mustafa 1216/1801-1802 senesinde bir felç geçirmiş, bu sebeple vefat edenlerin kim olduğunu sorup öğrenemediğini ve kayıtlarını

[160] Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 3.

[161] Molla Mustafa, *Mecmua*, Varak 75a, Filan s. 261.

[162] *Age*, Varak 128a, Filan s. 261.

[163] *Age*, Varak 129b, Filan s. 337.

[164] *Age*, Varak 132a, Filan s. 343.

[165] *Age*, Varak 136b, Filan s. 353.

[166] *Age*, Varak 137b, Filan s. 355.

düşemediğini belirtmiştir. Bu yıla dair düştüğü tek kayıt âmâ Grco Molla Salih'e aittir: "Yirmi avret nikah eyledi; sağlıkta gassal idi; bed huylu idi; âmâ iken bir ihtiyare avret, kulağı pek idi, sağır idi, anı çarşuda elinden tutup gezdürür idi."[167] Muhtemeldir ki bu rahatsızlık Molla Mustafa'nın eskisi gibi kayıt tutmasını engellemiş ve 1217/1802-1803 yılına dair tuttuğu yirmi iki, 1218/1803-1804 yılına dair dört ve 1219/1804-1805 yılına dair on sekiz kişilik ölüm kaydıyla eser, bittiğine dair bir bilgi olmaksızın neticelenmiştir.

11. Sonuç

17. yüzyıl sonunda gerçekleşen ilk toprak kayıplarıyla birlikte 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan dünyayla sınır olduğu coğrafyalar ve özellikle de Bosna kendini bir savunma hattının içerisinde ve zorlu bir yüzyılda buldu. Molla Mustafa'nın 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tutmaya başladığı kayıtlar, bu karışık dönemde halkın günlük yaşayış biçimi, değişen şartların geleneksel yapıyla uyumu ve insanların devlet, şehir, toplum ve ben algısına dair önemli ipuçları vermektedir. Siyasi gücün sultandan siyasi elite ve merkezden taşraya kaydığı, adem-i merkeziyetçi bir yaklaşımın hakim olduğu 17. ve 18. yüzyıllar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezden uzak bölgelerinde yerel ileri gelenlerin gücünün artmasıyla neticelenmişti.[168] Molla Mustafa'nın aktardıklarından Bosna'da bu durumun yansımalarını görmek, valilerin bölgeyi yönetirken karşılaştıkları meselelerden, bölge ileri gelenlerinin birbirleriyle olan ilişkilerine kadar bunun izini sürmek mümkündür. Bosna gibi büyük bir eyaletin en önemli şehri olan Saraybosna'nın gerek imparatorluk merkezi İstanbul ile etkileşimi, gerekse valilik merkezi Travnik ile ilişkileri, merkez-taşra ilişkileri noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Saraybosna'nın ne kadar güçlü bir sosyal, dini, ticari ve kültürel hayata sahip olduğunu, Molla Mustafa'nın şehrin yapısına dair verdiği bilgiler ve içerisindeki farklı dini grupların birbiriyle olan ilişkilerinden çıkarmak mümkündür.

Padişahların aile bireyleriyle ilgili törenler, bir valinin şehre gelişi sırasında yapılan kutlamalar, dini bayramlarda yaşanan ritüeller, şehrin çeşitli esnaf gruplarının gerçekleştirdiği kuşanma törenleri, evlerde yapılan helva sohbetleri ve insanların seyirlik eğlence olarak algıladığı faaliyetler Bosna'nın belki de yüzyıllardır devam eden geleneksel toplum yapısı-

[167] *Age*, Varak 142b, Filan s. 364.

[168] Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge University Press, New York, 2000, s. 48.

na dair de bilgiler sunmakta, Bosna'da değişen hayat kadar değişmeyen ve geleneksel olanın detaylarına inmemize yardımcı olmaktadır. Dahası bunların imparatorluk merkezindeki kutlamalarla gösterdiği paralellikler, başkentten imparatorluğun uzak eyaletlerine kadar kuşatıcı, geleneksel bir toplum yapısının varlığına işaretler sunmakta ve bunun sınırlarına dair bilgiler vermektedir.

Afetlerden salgın hastalıklara, sosyal huzursuzluklardan savaşlara kadar Bosna halkının mücadele etmek zorunda kaldığı zorluklar ise bu dönemde insanların felaketleri, hastalıkları, isyanları, savaşları ve ölümleri nasıl algıladıklarını ve toplum olarak bunlara ne tür tepkiler verdiklerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Molla Mustafa'nın aktardıklarının izini sürerek Bosna halkının gündelik hayatının rutini kadar, rutini dışındaki meseleleri hakkında bilgi edinebilmekte ve bunlarla ne şekilde başa çıkmaya çalıştıklarını görebilmekteyiz. Eserin içerisinde geçen bin bir çeşit özelliği ile sayısız insan profili ise bize 18. yüzyıl Bosna'sında bireyi tanıma ve kimlikleri dönemin içerisinden bilgilerle yeniden inşa etme noktasında zengin bir külliyat sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aličić, Ahmed S. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Saraybosna, 1996.

And, Metin. *Kırk Gün Kırk Gece, Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunları*, Taç Yayınları, İstanbul, 1959.

Aruçi, Muhammed. "Saraybosna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 36, 2009.

Bıyık, Ömer. "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 29/2, 2014.

Boehm, Christopher. *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984.

Donia, Robert, John V. A. Fine. *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed,* Colombia University Press, New York, 1994.

Emecen, Feridun. "Bosna Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, 1992.

Ercan, Yavuz. "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 1, 1990.

Eroğlu, Haldun, Güven Dinç, Fatma Şimşek. "Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)", *Millî Folklor Dergisi*, Sayı 101, 2014.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*, cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul, 1315.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Kerima Filan, "Religious Puritans in Sarajevo in the 18th Century," *OTAM*, No: 33, Bahar 2013.

Filan, Kerima. "Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası Işığında Bir Osmanlının Topluma Bakışı", (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012.

Filan, Kerima. *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, Connectum Yayınevi, Saraybosna, 2011.

Filan, Kerima. "Life in Sarajevo in the 18th Century (According to Molla Mustafa's Mecmua", (Ed. Vera Costantini, Markus Koller), *Living in the Ecumenical Community: Essays in Honour of Suraiya Faroqhi*, Brill, Leiden ve Boston, 2008.

Filan, Kerima. "Eğlence Kültür Mirası Olabilir mi? Saraybosna'da XVIII. Yüzyılda Yaşanan Halk Eğlenceleri", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi, Bildiriler*, Cilt 3, T. C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2007.

Fleischer, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Gradeva, Rossitsa. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoğlu and Rhigas Velestinlis", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation,* (ed.) Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos, University of Crete, Rethymno, 2007.

Guer, Jean Antoine. *Moeurs et Usages des Turcs, leur Religion, leur Gouvernement Civil, Militaire et Politique, avec un Abregé de l'Histoire Ottomane*, Paris, Chez Pierre Mortier, Paris, 1747.

İnalcık, Halil. "Vezir (Osmanlılar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 43, İstanbul, 2013.

İyiyol, Fatih. "Molla Mustafa Şevki Başeski'nin Rûznâmesi Işığında Saraybosna'da Halk Kültürü (1756-1805)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 45, 2011.

Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi I, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Kazıcı, Ziya. "Ahilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, 1988.

Kenanoğlu, M. Macit. "Vergi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013.

Kırımlı, Hakan. "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 25, İstanbul, 2002.

Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni I Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna, 1980.

Kuzucu, Kemalettin. "Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri", *Büyük Osmanlı Araştırması, cilt 5: Toplum*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Malcolm, Noel, *Bosnia A Short History*, New York University Press, New York, 1999.

McCarthy, Justin. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878", *The Muslims of Bosnia-Hercegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, (ed.) Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994.

Mujezinović, Mehmet (ed.). *Mula Mustafa* Ševki *Bašeskija, Ljetopis (1746-1804)*, Veselin Masleša, Saraybosna, 1968.

Nagata, Yuzo. *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo, 1979.

Özgür, Hüseyin, Sedat Azaklı. "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2001.

Paić-Vukić, Tatjana. "Mecmua İncelemelerinin Sınırları ve Olanakları: Bosna Mecmualarına Bir Yaklaşım", (Ed. Hatice Aynur vd), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, Turkuaz Yayınları, İstanbul, 2012.

Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Sel Turhan, Fatma. *Eski Düzen Adına Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)*, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

Sezer, Hamiyet. "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, No: 29, Ankara, 1997.

Sućeska, Avdo. "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Sayı 37, 1987.

Şen, Ömer. *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Zens, Robert. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, (ed.) Jane Hathaway, University of Wisconsin, Wisconsin, 2002.

Zilfi, Madelin C. "The Kadizadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul", *The Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 45, 1986.

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Hatt-ı Hümayun (BOA HAT) 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.

Saraybosna Sicilleri, Defter 65, s. 21.